

ai zilelor de ieri. În pământul sfânt al lui doresc să-mi odihnescă și rămășițele pămîntești pînă la judecata din urmă, alături de ale părinților și strămoșilor mei.

II. ÎN STRĂINI, LA ÎNVĂȚĂTURĂ

A. ÎN ȘCOALA PRIMARĂ „CATOLICĂ” DIN SIBIU

Din păcate, istoria satelor noastre n-a fost scrisă de nimeni pe bază de documente suficiente. Din această pricină multe fețe interesante și instructive ale trecutului lor, care este trecutul însuși al poporului nostru, ne sînt aproape cu totul necunoscute. Aceasta privește și Săliștea, referitor la care s-au păstrat oarecare documente istorice, totuși multe capitole ale vieții ei de odinioară vor rămînea aproape cu totul întunecate, fiind nevoiți să facem relativ la ele doar conjecturi de o destul de relativă probabilitate de adevăr istoric. Așa, de exemplu, nu cunoaștem nici pe departe, așa cum ar trebui, năzuințele spre cultura modernă ale săliștenilor, năzuințe totuși destul de vechi. *N. Iorga* atribuia unui preot din Săliște traducerea din nemțește a *Catehismului luteran* tipărit la Sibiu în anul 1544 și la Brașov în 1559, care a fost nu numai cea dintîi carte tipărită în românește, ci în același timp și prima încercare de *revoluție culturală românească*, întrucît ea preconiza o reformă a vieții religioase de pînă atunci, încremenite în slavonism și ritualism sterp. Din primele decenii ale secolului al XVII-lea avem un document despre un fiu al Săliștii, plecat în Moldova „să învețe carte”, poate la școala de la „Trei Ierarhi” din Iași, îndată după deschiderea ei. În secolul al XVIII-lea s-a pornit un curent, desigur firav încă, ca unii români din jurul Sibiului să-și trimită copiii la învățatură în școlile săsești și în gimnaziul catolic din Sibiu.

În cursul veacului al XIX-lea curentul acesta s-a întărit aproape an de an, ducînd cu sine un număr tot mai mare de copii sălișteni spre focarele străine de cultură modernă din Sibiu. Printre aceștia au fost, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, și cei doi frați mai mari ai mei, Dumitru și Ilie,

pe care părinții i-au trimis, după terminarea celor patru clase de la școala din Săliște, la Sibiu, să învețe carte străină. Nu era vorba, în cele mai multe cazuri, de școală în vederea unei cariere orășenești, ci doar de o învățătură cu orizonturi mai largi și de însușirea unei limbi străine, al cărei folos era mult prețuit.

În tot cazul, scopurile urmărite pe această cale nu erau pentru nimeni clare de la început. Așa de exemplu, fratele meu cel mai mare a urmat doi ani școala elementară ungurească de la orfelinatul „Theresianum“, și aceasta într-o epocă în care maghiarizarea, era, în Sibiu, abia incipientă (anii 1876-78). Se pare că experiența făcută de acest frate, care s-a împotmolit curînd în ițele culturii ungurești, a fost destul de concludentă, căci pe al doilea frate, părinții nu l-au mai dat la școala ungurească de stat, ci la școala romano-catolică germano-maghiară și în continuare la liceul evanghelic săsesc (anii 1891—93). Dar și acest frate a întâmpinat mari greutăți cu învățătura străină, ceea ce i-a determinat pe părinți să-l aducă și pe el îndărăt, acasă, și să-l destineze, ca și pe primul frate, meseriei părintești, cojocăritului. În locul lui am fost dus eu la oraș, în toamna anului 1893, și anume la liceul clasic evanghelic-săsesc, unde, precum am arătat în capitolul precedent, am dat, cu bun rezultat, examen de admitere în clasa I. O simplă întâmplare, cu totul neprevăzută, a adus cu sine ca, totuși, să nu rămîn la școală la sașii evanghelicici, ci să trec tot în clasa a IV-a primară, la romano-catolici.

Întîmplarea, atît de caracteristică, a fost următoarea: examenul de admitere în clasa I la liceu — despre care am amintit — se terminase la orele 12, după care mama s-a îndreptat spre cancelaria directorului pentru a mă înscrie în clasa I. Dar la ora 12 se închidea cancelaria, urmînd să se redeschidă la orele 14. Am plecat deci în oraș, spre a reveni la ora indicată. Cînd am ieșit în stradă însă, întîmplarea ne scoase înainte pe preotul *Ioan Popa* din Săliște, însoțit de băiatul său cel mai mare, Nicolae, care era cu un an mai în vîrstă decît mine și terminase în Săliște clasa a V-a. Preotul îi spuse mamei, că nu-i bine ca eu să intru din clasa a IV-a de-a dreptul în liceu, unde voi avea de luptat cu greutăți prea mari în ce privește limba germană; că el însuși este hotărît să-și dea băiatul în clasa IV-a la catolici, deși acesta absolvisese în Săliște clasa a V-a. E mai bine să pierzi un an sau chiar doi, ca să prinzi bine limba străină, după care apoi, în liceu, nu mai ai nici o greutate cu ea... În fața acestui ar-

gument, mama se plecă și, după amiază, nu m-a mai întors la liceul săsesc, ci m-a dus la școala primară catolică.

Acolo avui o dureroasă decepție: în loc de limba germană am auzit vorbindu-se mai mult ungurește. Or, pe cât de mult îmi plăcea, încă de la Săliște, germana, pe atât de nesimpatică îmi era pe atunci limba maghiară, ale cărei elemente le învățasem, ce e drept, în satul meu, dar în care vedeam, în afară de ceva greu și fără atracție, și limba asupritorilor noștri, pe care îi cunoșteam în lumina „Foi Poporului“. De aceea, când părinții se pregăteau să plece, n-am vrut să rămân cu nici un chip în Sibiu. Când ei s-au urcat în căruță și au dat bici cailor, m-am apucat de siregele căruței și am început să urlu considerîndu-mă cea mai nenorocită ființă de pe suprafața pămîntului. Părinții au oprit căruța în mijlocul străzii și au încercat în tot chipul să mă liniștească și să mă convingă să rămân la oraș, dar toate stăruințele fură zadarnice. Eu plîngeam și țipam de disperare spunînd că nu rămîn, și nu rămîn, și nu rămîn. Se adunaseră la această scenă puțin obișnuită o mulțime de trecători în jurul căruței, întrebînd de pricina mării nenorociri și făcînd haz pe socoteala încăpățînării mele. Dar de înduplecat nu m-a înduplecat nici acest suprem argument. Nu voiam în nici un chip să rămîn la o școală, la care simțeam prin instinct că nu voi găsi nici o bucurie și nici o plăcere.

În fața acestei atitudini neînduplecate, părinții aflară de bine să mă ia cu ei în căruță și să mă ducă îndărăt acasă, urmînd să vadă apoi ce e de făcut cu mine. Am rămas acasă de marți pînă vineri, în care răstimp fratele meu Ilie m-a luat cu binișorul și m-a asigurat că „la catolici e foarte bine“, că și el a urmat acolo dimpreună cu *I. Lupaș* timp de un an și că numai după aceea au trecut la sași, cum voi trece și eu la timpul său. Vineri, apoi, ne-au dus părinții pe amîndoi la Sibiu, lăsîndu-l și pe Ilie cu mine pînă marțea următoare, pentru a mă domestici.

De astă dată, fratele meu știu să mă introducă în tainele vieții orașenești: mă însoțea în fiecare zi la școală, mă aducea acasă, îmi ajuta la facerea primelor lecții, mă învăța cum să-mi încălzesc mîncarea de acasă cînd vin de la școală, cum să-mi țin în ordine lădița cu cărți, rufe și alimente, îmi arăta din fir în păr orașul, cu toate minunile lui: cu „fetele de uriaș“, cu „biserica grecească“, cu ciroul, cu panoramele, cu diferitele soiuri de bomboane și de covrigi, cu parcurile, cu terenurile unde se adunau copiii de români la jocuri și cu tot fe-

lul de alte preocupări copilărești, care toate s-au sfârșit cu împăcarea mea cu situația cea nouă, care-mi păruse la început mai mult decît catastrofală. După o astfel de inițiere, care a durat cinci zile, Ilie s-a întors acasă, fericit că a reușit să mă pună pe calea cea bună.

Dar, vai, cît de relative sînt toate lucrurile în lumea aceasta! Cînd îmi reamintesc de anul 1893/1894, petrecut în această școală hibridă, mă cuprinde o adîncă jale.

Fusesem dat în gazdă la o bătrînă refugiată poloneză, care locuia în cea mai întunecoasă stradă a Sibiului: Neustift, mai tîrziu Zidul Nou, apoi Movilă (sub „Treptele Porcarilor“ care duc din Piața Mică spre Piața Fingerling, azi I. C. Frimu). Eram patru copii într-o odaie destul de mică, ce servea ca sufragerie și dormitor și pentru alți membri ai familiei biete pribege. În casă nu se vorbea nici nemțește, nici ungurește — cum ne-ar fi trebuit nouă, care urmam o școală bilingvă, germano-maghiară — ci se vorbea exclusiv în limba polonă. Cu noi, doamna Victoria Passinovits și cele trei fiice ale ei vorbeau românește. În ce privește hrana, ea ni se trimitea, cam odată pe săptămînă, de acasă, de la Săliște, în traistă. Timp de șase ani am trăit tot așa, din sfînta traistă, în care găseam: piine, brînză, slănină, ouă, cîrnați, mere, nuci, — apoi uneori cîte o oală cu varză, tocană ș.a.

Mediul social în care ne învîrteam în afară de casă și de școală era și el tot românesc. Cartierul respectiv — plin de copii de români veniți de prin satele dimprejur, ca și noi, la școli străine — era un adevărat *Cartier Latin* al Sibiului săsesc. Și la școală vorbeam cu cei mai mulți colegi românește, căci marea majoritate o constituiam tot noi, „valahii“.

Școala însăși era, din punct de vedere pedagogic, destul de bună, deși în comparație cu cea de la Săliște era, sub mai multe raporturi, inferioară. O clădire veche, întunecoasă, fără pic de curte, în Piața Mică, deasupra pasajului către Piața Mare, pasaj desființat prin 1954. În recreații ieșeam în piață, amestecîndu-ne cu poporul.

Elevii erau după naționalitate:

Cl. I	români 21,	germani 25,	maghiari 9
II	români 30,	germani 26,	maghiari 10
III	români 35,	germani 25,	maghiari 8
IV	români 38,	germani 17,	maghiari 2
Total	români 124,	germani 93,	maghiari 29.

Total general, 226 elevi, dintre care 124 români, 122 germani și maghiari. Deci peste 50% erau români. Conform unei adevărate justiții sociale, școala ar fi trebuit să aibă ca limbă de predare româna și germana; din cauza situației politice însă, locul limbii române îl ocupa maghiara, cu tendința tot mai accentuată de a lua și locul germanei.

În registrele școlare, numele de familie ale elevilor erau maghiarizate: Báncs (Banciu), Czáran (Țáranu), Kretz (Crețu), Rákucs (Răcuciu) Ráducz (Răduț), Szirb (Sîrbu) ș.a.m.d.

Nu poate fi o mai mare tragedie pedagogică decât aceea de a nu vedea în dascăli tîi pilde pe care să dorești din adîncul sufletului să le urmezi. Învățătorul *Wilhelm Sauter* era un dascăl isteț și conștiincios, dar, vai, de la o vreme încoace el nu mai era el; nu mai avea suflet: și-l oferise stăpînirii șovine, pe care se angajase să o servească în calitate de agent de maghiarizare a populației autohtone a regiunii. Deși școala fusese la originile ei curat germană* mai apoi preponderent germană, iar în vremea mea, așa cum am arătat-o și o arăta iscălitura învățătorului: Szauter Vilmos. Și acesta, și bătrînul director *Venceslav Ulmann*, și catehetul romano-catolic *Melczner*, toți germani de origine, își renegaseră pînă la un punct naționalitatea și deveniseră, sub influența puterii politice și a catolicismului de stat, biete instrumente de maghiarizare, care, evident, nu puteau avea asupra tineretului școlar influența unor caractere. Între mine și învățătorul *Sauter* nu s-a putut stabili nici un fel de raport de simpatie și încredere, deși el se interesa de elevii săi. Noi, românii, nu ne-am putut apropia de el nicidecum. Hiperzelul lui de a ne face patrioți unguri și de a ne încredința că „de ai cutreiera întreg pămîntul lui Dumnezeu, nu i-ai găsi păreche națiunii ungurești“ și că „dacă pămîntul este pălăria lui Dumnezeu, Ungaria este pana ei“, era zadarnic. Anul școlar întreg n-am învățat absolut nimic ce n-aș fi știut mai bine din școala Săliștei. Doar ceva limbă ungurească și nemțească, încolo nimic, nici dragoste mai mare pentru limba ungurească, nici dragoste de carte, nici iubire de patrie, nici simpatie pentru națiunea dominantă sau pentru omenire. Dimpotrivă, ceea ce nu simțisem viu înainte,

* S-a înființat la 1793 ca „K. K. Normalhauptschule“ (școală capitală cezaro-crăiască, de normă), de stat. Cu timpul s-a înstăpînit asupra ei biserica romano-catolică, luîndu-și totodată și rolul de a promova maghiarizarea regiunii Sibiului.

ne încolțise acum dureros în suflete: repulsia pentru o patrie care ne slutește sufletul, pentru un popor¹⁸ care vrea să ne răpească limba și naționalitatea și pentru tipul de renegat al dascălilor noștri.

B. IN LICEUL UNGURESC DE STAT DIN SIBIU

În anul 1894 am trecut la liceu. În Sibiu, existau pe atunci trei licee: unul clasic, de stat, cu limba de predare ungurească, al doilea, tot clasic, și al treilea, real, ambele evanghelice-săsești, cu limba de predare germană. Nici unul românesc, într-o regiune majoritar românească. Până atunci, de vreme destul de îndelungată, copiii din satul meu urmaseră școalele săsești. În 1885 se înscrise la școala ungurească *Axente Banciu*, în 1892, *Ioan Lupaș*. După exemplul acestuia din urmă, care-mi era și rudă, deși mă atrăgea mai mult liceul săsesc, părinții mă înscriseră la cel unguresc, în care am și rămas 6 ani.

Ce curioasă și această școală, întemeiată la 1692 de guvernul din Viena, ajuns de curind stăpîn al Transilvaniei, fostă pînă atunci principat independent, dar cu orientare ungurească!

Școala, al cărei prim obiectiv era de a consolida în regiunea ortodoxă-română și evanghelică-săsească stăpînirea habsburgică prin limba germană, spirit austriac și catolicism, fusese încredințată de la început ordinului călugăresc iezuit, care a și condus-o pînă la desființarea lui de către papa *Clement al XIV-lea*, în 1773. Limba de predare în școală era limba latină, ca dealtfel în toate școlile secundare din acea epocă. După 1773, școala a fost dată de guvern pe mîna profesorilor laici, ca gimnaziu „cezaro-crăiesc“, menținîndu-i limba latină pînă la 1848. Profesorii i-au fost aduși, aproape în totalitatea lor, din provinciile austriece, în prima linie din Boemia, cehi, mai mult sau mai puțin germanizați. Elevi a avut și români, ca *Gheorghe Lazăr*, la începutul secolului al XIX-lea.

De la 1849, limba de predare i-a fost germana, din 1868 însă această limbă a început a fi înlocuită succesiv, în fiecare an în cîte o clasă, cu maghiara (ca urmare a „Tranzacțiunii“ dualiste austro-ungare), care în 1876 ajunsese limbă de predare în toate clasele. Au fost înlocuiți și profesorii cehi, pe rînd, cu șvabi, slovaci și evrei maghiarizați și maghiarizanți,